

УКРАЇНЦІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ЗАГРОЗ ТА НАСЛІДКІВ ДЛЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Вінков Веніамін

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

ven.vinkov@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1237-0637>

Мета. Актуальність дослідження викликана тривалою війною з Російською Федерацією, наслідки яких відобразилися на всіх рівнях суспільного життя. Це стало справжнім випробуванням для громадян України, коли необхідно швидко приймати рішення щодо власної безпеки і безпеки свої рідних, пошуку нової роботи, переїзду в іншу частину України, повернення на звільнені від окупації території тощо. Такі зміни супроводжуються набуттям нового життєвого досвіду, переосмисленням цінностей, перегляду власних переконань, пошуку опори в собі та в своєму оточенні, самовизначенням в нових сферах діяльності. Метою наукового дослідження ставилося емпірично дослідити, яким чином залежно від проявів ідентичності громадян України відбуваються зміни в поведінці в умовах небезпеки.

Методи. Онлайн-опитування, частотний аналіз, порівняльний аналіз за критерієм Краскела-Волеса, інтерпретація та узагальнення результатів емпіричного дослідження.

Результати. Виявлено соціально-психологічні зміни в поведінці громадян внаслідок впливу війни залежно від їхньої ідентичності. Найбільш стійкою до війни виявилася громадянсько-європейська ідентичність. Опитані з такою ідентичністю зазнали найбільшої травматизації, проте вони змогли зберегти довіру до людей, контроль над власним життям та надію на краще, що характеризує високий рівень адаптованості до воєнних умов. Респонденти з низьким проявом громадянської ідентичності, хоча і мають низький рівень травматизації, проте у них спостерігається втрата довіри до інших людей, інертність щодо власних переконань і цінностей під впливом війни, брак рефлексії щодо власної поведінки в умовах небезпеки, посилення зневіри, почування себе жертвою обставин і втрата контролю за перебігом свого життя.

Висновки. На основі отриманих даних буде виділено соціально-психологічні ефекти спільнотної взаємодії в умовах воєнно-політичного протистояння і вироблено стратегії порозуміння всередині українського суспільства між протилежними за політичними вподобаннями і поглядами спільнотами.

Ключові слова: соціальна ідентичність, загрози ідентичності, соціальні зміни, безпека, війна.

Veniamin Vinkov. Ukrainians in the war conditions: characteristics of the experience of threats and consequences for identity.

Purpose. The relevance of the study is caused by the long war with the Russian Federation, the consequences of which were reflected at all levels of social life. This has become a real test for citizens of Ukraine, when it is necessary to quickly make decisions regarding their own safety and the safety of their relatives, finding a new job, moving to another part of Ukraine, returning to the territories freed from occupation, etc. Such changes are accompanied by gaining new life experience, rethinking values, revising one's beliefs, finding support in oneself and in one's environment, self-determination in new spheres of activity. The paper aim of the research was to empirically investigate how, depending on the manifestations of the identity of the citizens of Ukraine, changes in behavior occur in dangerous conditions.

Methods. Online survey, frequency analysis, comparative analysis according to Kruskal-Wallis test, interpretation and generalization of empirical research results.

Results. Social and psychological changes in the behavior of citizens as a result of the impact of the war, depending on their identity, have been revealed. The Civil-European identity proved to be the most resistant to the war. Respondents with this identity experienced the most trauma, but they were able to maintain trust in people, control over their own lives and hope for the best, which characterizes a high level of adaptation to wartime conditions. Respondents with a low manifestation of civic identity, although they have a low level of traumatization, but they have a loss of trust in other people, inertia regarding their own beliefs and values under the influence of war, lack of reflection on their own behavior in conditions of danger, increased hopelessness, feeling like a victim of circumstances and loss of control over the course of one's life.

Conclusions. On the basis of the obtained data, the social and psychological effects of community interaction in the conditions of military-political confrontation will be highlighted and strategies for understanding within Ukrainian society between communities with opposite political preferences and views will be developed.

Keywords: social identity, identity threats, social changes, security, war.

Вступ. Актуальність дослідження викликана тривалою війною з Російською Федерацією, наслідки яких відобразилися на всіх рівнях суспільного життя. Це стало справжнім випробуванням для громадян України, де необхідно швидко приймати рішення щодо власної безпеки і безпеки свої рідних, пошуку нової роботи, переїзду в іншу частину України, повернення на звільнені від окупації території тощо. Такі зміни супроводжуються набуттям нового життєвого досвіду, переосмисленням цінностей, перегляду власних переконань,

пошуку опори в собі та в своєму оточенні, самовизначенням в нових сферах діяльності. Відновлення потребуватиме значних фінансових, матеріальних, соціальних ресурсів, а головне психологічних. І від того як швидко громадяни знайдуть опору в собі, надію на краще, віру в перемогу, залежатиме, коли вони зможуть залікувати свої травми.

Розвиток ідентичності нерозривно пов'язано із соціальним середовищем і будь-які зміни в цьому середовищі неодмінно впливають на саму ідентичність. За своїм походженням ідентичність є соціальною, оскільки вона формується в результаті взаємодії особи з іншими людьми та зумовлюється змінами в соціальному оточенні (Кухарук, 2019; Лукасевич, 2020; Яблонська, 2010). Г. Абрашкевічус (2012) підкреслює факт, що для формування соціальної ідентичності вирішальним чинником є історичний досвід, цінності даного соціуму в процесі історичного розвитку і ступінь присвоєння їх кожним індивідом.

Віднесення людиною себе до різних груп свідчить про багатовекторність у розвитку ідентичності, формує її адаптивність до соціальних змін, проте і закладає підґрунтя до поглиблення внутрішнього конфлікту, переживання кризи ідентичності, коли людина змушена здійснити власний вибір внаслідок впливу певних подій на її життя, що можуть нести загрози для її розвитку.

У соціальній психології і соціології існує значна кількість праць, що присвячена вивченню загроз ідентичності. Серед причин таких загроз дослідники виділяють кризу ідентичності, породжену політикою невизнання з боку суспільства права на спільнотну належність (Бистрицький, 2013; Зеленкевич, 2019) та пов'язані із цим такі негативні явища як маргіналізація, соціокультурні деструкції, аномія (Хашиєва, 2015), суспільні зміни (Набруско, 2012; Степико, 2012) та глобалізаційні процеси (Римаренко, 2017), війни, катастрофи, терористичні акти, травмівні соціальні події (Горностай, 2012), шкідливі інформаційні впливи (Бойко, 2019, Кулалаєва, 2015).

Війна, як і будь-яка подія, що несе загрозу для існування і збереження ідентичності, змушує людину, яка ж і є носієм цієї ідентичності, переосмислювати крихкість життя, переоцінювати наявні соціальні зв'язки, звертатися до ресурсів спільноти, до якої вона себе відносить (Povrzanovic, 1997). У випадку знайдення таких ресурсів шанс зберегти ідентичність зростає, проте в інших випадках,

де такий пошук є неможливим або запропоновані моделі розвитку не відповідають наявним потребам, людина переорієнтовує себе на пошук інших соціальних груп, які допомогли б задовольнити ці потреби.

Із 2014 року значна частина громадян України опинилася на окупованих територіях і емпіричні дослідження G. Sasse і A. Lackner зафіксували у цих громадян послаблення громадянської ідентичності, пов'язаної з українською державою (Sasse, Lackner, 2018). Інше дослідження показало, що відбулося посилення громадянської ідентичності українців на підконтрольних Києву територіях протягом зазначеного періоду (Kulyk, 2016; Onuch, Hale, Sasse, 2018). Але починаючи з 2022 р. дослідники фіксують посилення громадянської ідентичності серед більшості громадян України (Wilson, 2023).

Відповідно **метою** дослідження ставилося емпірично дослідити, яким чином залежно від проявів ідентичності громадян України відбуваються зміни в поведінці в умовах небезпеки.

Методи та процедура дослідження. У жовтні 2023 р. науковими співробітниками лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України було проведено емпіричне дослідження, метою якого було виявити особливості переживання загроз та наслідків для ідентичності. У цій статті ми презентуємо результати проведеного опитування, що стосується безпекового аспекту спільнотної взаємодії.

Опитування проводилося он-лайн із використанням Google-форми. За своєю суттю питання анкети включали три блоки питань: дослідження проявів ідентичності, загроз з боку різних соціальних груп та психологічний блок, що мав показати, які зміни викликає небезпека в поведінці громадян.

Загальна кількість респондентів проведеного дослідження становила 1271 особу, з них – 67,4% жінок і 32,6% чоловіків. Вибірка розподілилася на наступні вікові групи: 18-29 років – 42,1%, 30-44 роки – 31,8%, 45-59 років – 22,1%, старше 60 років – 4%. Серед місця проживання респонденти вказали, що у селищі мешкають 17%, малому місті – 24,3 %, обласному місті – 21 %, місті-мільйоннику – 37,7%. Найбільше представлено області: Київська разом з м. Київ (24,3%), Львівська (23,5%), Дніпропетровська (20,1%).

Респондентам було запропоновано оцінити за 5-бальною шкалою свою ідентичність за тим, наскільки їм важливо почуватися

представником тієї чи іншої спільноти. Серед таких варіантів були: місцева, професійна, релігійна, етнонаціональна, громадянська, східнослов'янська, європейська, людина світу.

Серед відповідей щодо визначення своєї належності до спільноти респонденти більшою мірою виявилися схильними вибирати громадянську – 87,6 % (лише для 7,7 % неважлива, а 4,6 % вагаються або перебувають в невизначеному стані – «і так, і ні»), етнонаціональну – 74,7 % (13 % і 12,4 %), професійну – 69,7 % (14,1 % і 16,2 %), місцеву – 67,3 % (17,8 % і 14,9 %), європейську – 61,1 % (20,7 % і 18,2 %), людиною світу – 60,6 % (22,1 % і 17,3 %), натомість релігійна та східнослов'янська важлива лише для 34,4 % (47,7 % і 17,9 %) і 40,9 % (36,0 % і 23,1 %) респондентів відповідно (див. Рис.1). Найвищі показники з громадянської ідентичності серед інших варіантів ідентичності явно демонструють важливість для респондентів віднесення самих себе до громадян України в такий складний період для держави. У мирний час можливо громадянська ідентичність могла мати важливість для значно меншої кількості громадян. Тобто можна сказати, що війна спричинила суттєві зрушення в національній самосвідомості громадян в бік посилення громадянської ідентичності. По суті такі зрушення можна вважати реакцією українського суспільства на війну, усвідомлення, що війна може знищити державу, націю, цінності, вплинуло на переосмислення цінності громадянства для більшості українців.

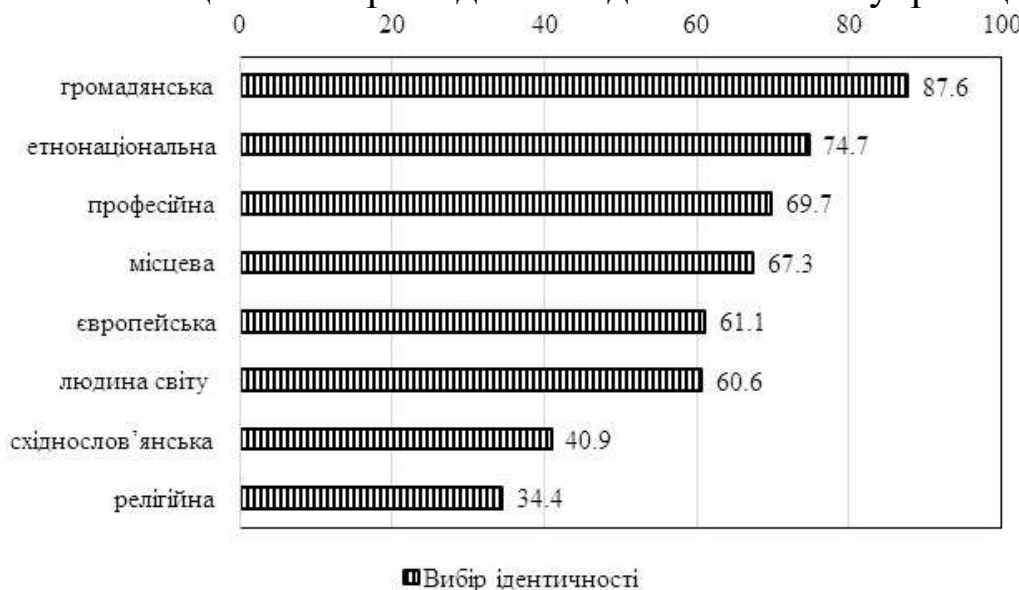

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання, наскільки вам важливо почуватися представником спільнот (%)

Інші індикатори, що стосувалися безпекової сфери, включали питання, що мали з'ясувати, хто для респондента несе найбільшу загрозу його ідентичності. Серед варіантів, які запропоновано оцінити, були: близьке оточення, українська влада, українське суспільство, громадяни інших країн та колишніх республік Радянського Союзу, росіяни, як громадяни РФ, так і громадяни інших країн світу.

Серед загроз своїм цінностям і переконанням найбільше бачать загрозу з боку росіян, як громадян РФ – 75,5 % респондентів (17,0 % не бачать в них загрози, 7,6 % – не визначилися), росіян, як громадян інших країн світу – 54,2 % (27,3 % не бачать в ній загрозу, 18,5 % – не визначилися), громадян колишніх республік Радянського Союзу – 41,0 % (31,2 % не бачать в ній загрозу, 27,8 % – не визначилися), а найменше з боку української влади – 23,1 % (50,4 % не бачать в ній загрозу, 26,5 % – не визначилися), українського суспільства – 17,3 % (49,1 % – не відчувають загроз, 33,6 % – не визначилися), громадян інших країн світу – 10,5 % (57,7 % не бачать в ній загрозу, 31,8 % – не визначилися), близького оточення – 8,4 % (76,4 % не бачать в ньому загрози, 15,2 % – не визначилися) (див. Рис.2).

Рис. 2. Оцінка загроз переконанням і цінностям з боку різних соціальних груп (%)

Ці результати свідчать про те, що для більшості респондентів росіяни не тільки становлять головну небезпеку через те, що розпочали війну і несуть загрозу їхньому життю, але і те, що їхні дії можуть зашкодити всьому, що втілює в себе українська ідентичність та цінності. Далі важливо було дізнатися, як оцінюють респонденти залежно від проявів різних видів ідентичності загрози з боку раніше згадуваних груп. Для цього було застосовано критерій Краскел-Волеса і виявлено ці загрози залежно від проявів ідентичності.

У респондентів з різним проявом громадянської ідентичністю відмінності було виявлено в оцінці тверджень:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку української влади» (733,34; 679,76; 625,12; $p \leq 0,01$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку росіян, які живуть в різних країнах» (410,56; 513,77; 662,31; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (440,85; 530,01; 658,78; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян РФ» (430,65; 440,61; 664,41; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (560,76; 572,75; 645,97; $p \leq 0,05$) (див. Рис.3).

Відповідно для респондентів з вираженою позицією щодо власної громадянськості найбільшу загрозу становлять росіяни, які є не тільки громадянами РФ, але і є громадянами інших держав світу. Чим вищим є прояв громадянської ідентичності, тим загрозовіше оцінюються росіяни, як і етнонаціональна спільнота, так і громадяни РФ. Цікавим є те, що українська влада для них не несе загрози, що говорить про більш-менш консолідовану позицію громадян України щодо дій представників влади.

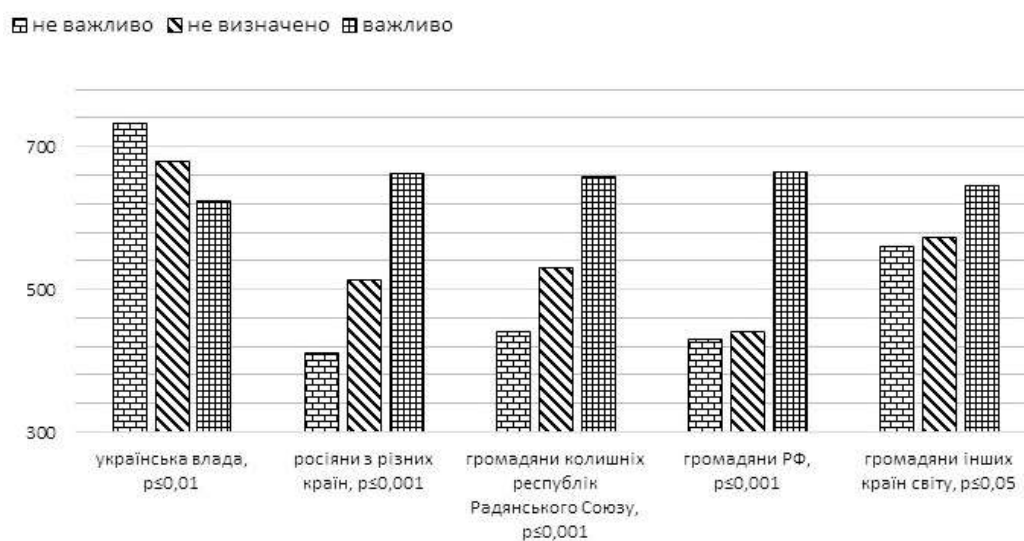

Рис. 3. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів громадянської ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

У респондентів з різним ступенем належності до

етнонаціональної спільноти також проявилися відмінності в оцінці таких тверджень:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку росіян, які живуть в різних країнах» (525,78; 580,24; 664,39; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (551,44; 572,17; 661,26; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян РФ» (559,05; 535,96; 665,93; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (537,75; 582,38; 661,95; $p \leq 0,001$) (див. Рис.4).

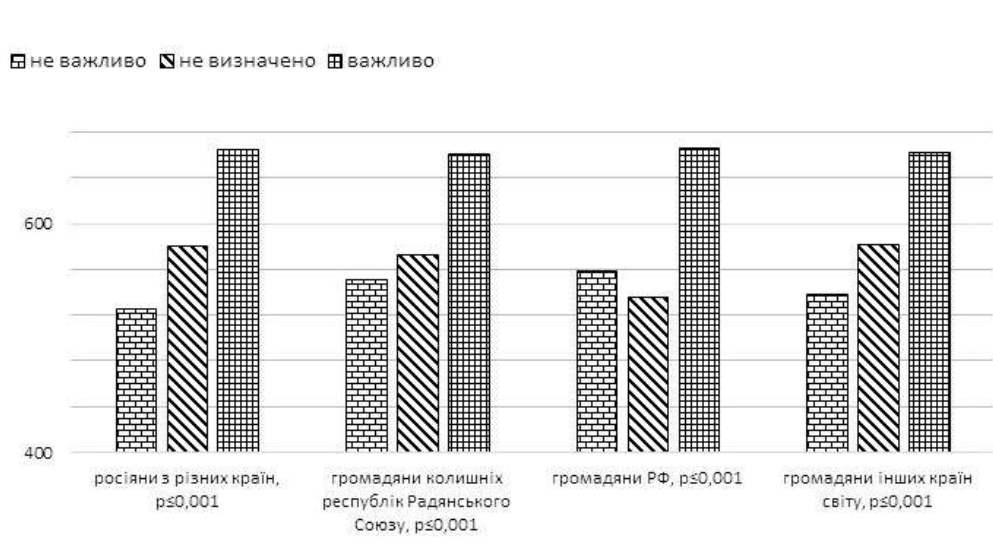

Рис. 4. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів етнонаціональної ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

Респонденти з вираженою етнонаціональною ідентичністю мають схожі ставлення до росіян з різних країн світу і громадян колишніх республік Радянського Союзу, як і у респондентів з вираженою громадянською ідентичністю, що є достатньо закономірним в цій ситуації. Проте ставлення до загроз з боку громадян РФ у респондентів з невизначеною позицією щодо важливості етнонаціональної належності має нижчий рівень, ніж у респондентів, для кого як важлива, так і не важлива належність до етнонаціональної спільноти. Така невизначена позиція щодо власної етнонаціональної належності нівелює чутливість до загроз з боку країни-агресора, дезорієнтує громадян, особливо в теперішній ситуації.

Щодо релігійної ідентичності найсуттєвіші відмінності проявилися в твердженнях:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку мого оточення» (612,09; 654,78; 659,36; $p \leq 0,06$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (597,84; 663,35; 674,65; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (588,03; 695,55; 671,45; $p \leq 0,001$) (див. Рис.5).

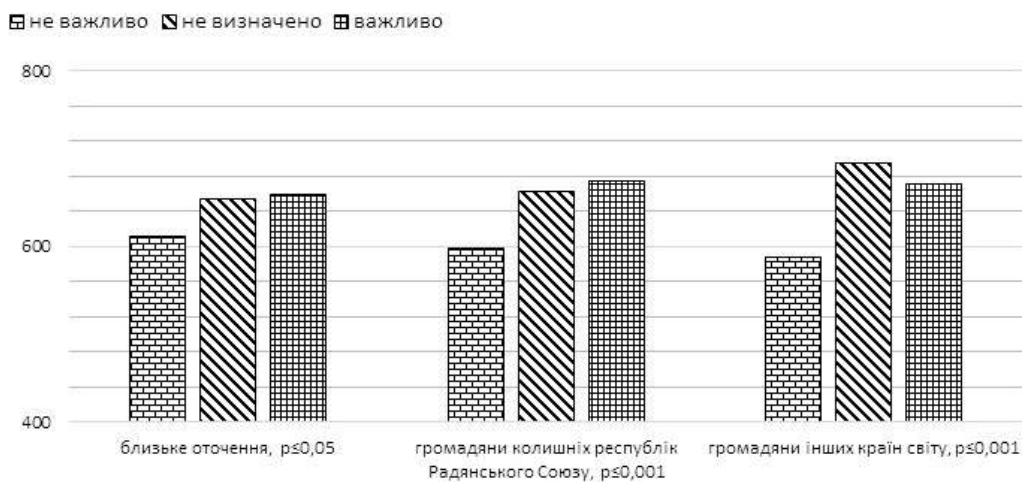

Рис. 5. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів релігійної ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

Щодо респондентів з вираженою релігійною ідентичністю цікавим виявилось те, що близьке оточення несе загрозу їхнім переконанням і цінностям, що може вказувати на брак розуміння, неприйняття з боку оточення. Ставлення до росіян однозначно не проявилось, що може говорити, що серед респондентів з вираженою релігійною ідентичністю є віряни як РПЦ, так і інших конфесій.

Ставлення до громадян колишніх республік СРСР та громадян інших країн світу приблизно однаково має негативне забарвлення для цих респондентів. Тут можливо висловити припущення, що така чутливість релігійної ідентичності до загроз з боку громадян колишніх радянських республік бере початок ще в історії Радянського Союзу, коли в офіційній ідеології релігія зневажалася і засуджувалася, а віряни різних конфесій потенційно могли стати жертвами режиму, особливо якщо належали до протестантських, або конфесій, які тяжіли до відокремлення від Московського Патріархату.

Проте це не пояснює остаточно, чому так відреагували ці респонденти, лише можемо констатувати негативний історичний досвід взаємин релігійних інституцій та радянської влади, що зараз накладається на ставлення вірян до громадян цих республік.

У респонденти з різними проявами місцевої ідентичності відмінності проявилися в оцінці таких тверджень:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку української влади» (714,81; 670,77; 607,44; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку росіян, які живуть в різних країнах» (567,71; 603,03; 661,38; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (556,66; 637,76; 656,58; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян РФ» (564,19; 589,89; 665,23; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (585,28; 686,99; 638,08; $p \leq 0,05$) (див. Рис.6).

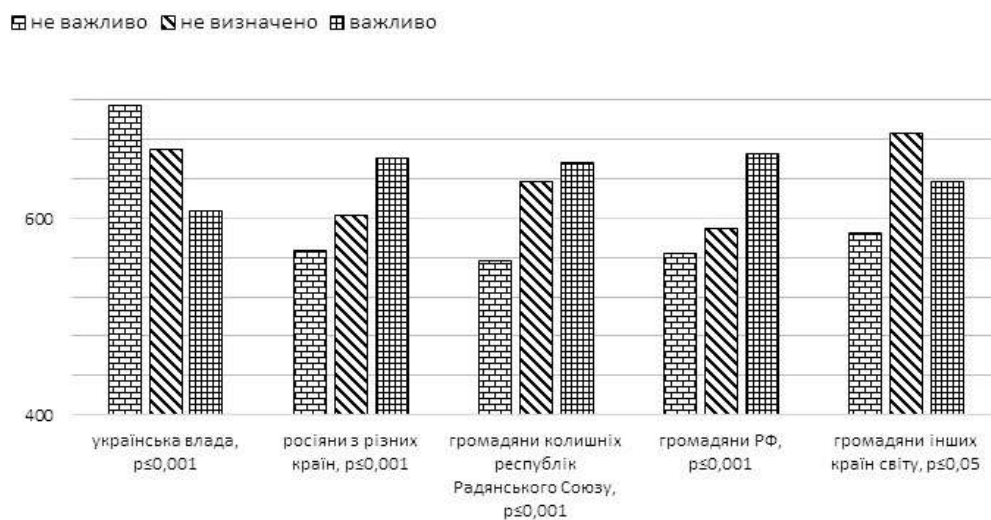

Рис. 6. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів місцевої ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

Респонденти з проявленою місцевою ідентичністю мають позитивне ставлення до української влади, що характеризує брак протистояння і наявність порозуміння, що при теперішніх умовах сприяє збереженню єдиної позиції щодо воєнно-політичних рішень керівництва держави. Однаковою мірою ці респонденти ставляться до росіян, які можуть бути громадянами як РФ, так і інших країн світу.

Таке ставлення до них подібне до ставлення у респондентів з вираженою громадянською та етнопатриотичною ідентичністю. Водночас найбільшу загрозу з боку громадян інших країн світу вбачають респонденти, які мають невизначену позицію щодо того, наскільки важливо себе відносити до місцевої або регіональної спільноти. З одного боку, є зрозумілою позиція респондентів до громадян інших країн, які не прив'язані до свого місця проживання, що сприяє налагодженню взаємин із іноземними громадянами. Проте тут соціальна невизначеність щодо власного місця проживання, можливо невдоволеність умовами проживання накладається на сприймання цих громадян як загрози своїм цінностям.

Професійна ідентичність також має відмінності в оцінці загроз залежно від її прояву:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку української влади» (643,68; 689,59; 621,99; $p \leq 0,05$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку росіян, які живуть в різних країнах» (547,11; 687,12; 642,07; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (546,25; 663,44; 647,75; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян РФ» (573,96; 623,59; 651,42; $p \leq 0,01$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (602,11; 687,82; 630,8; $p \leq 0,05$) (див. Рис.7).

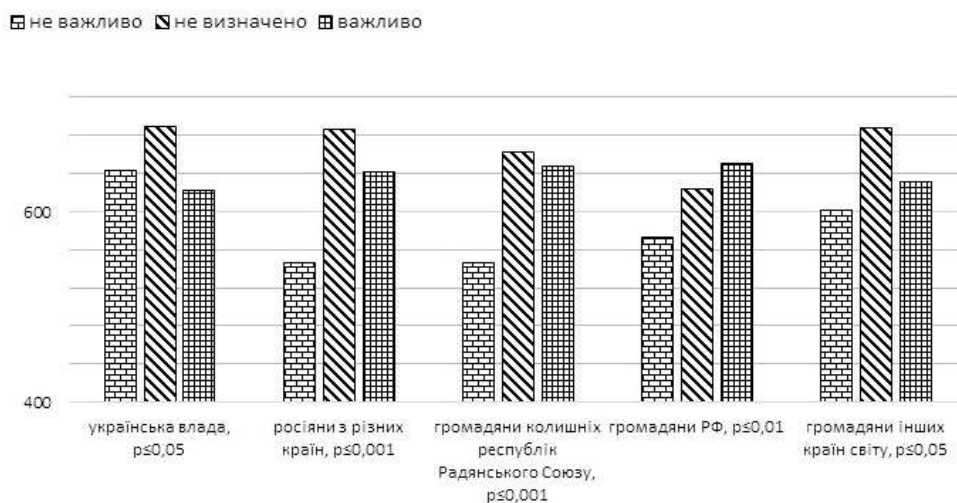

Рис. 7. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів професійної ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

Респонденти з вираженою професійною ідентичністю як і у попередніх варіантах ідентичності відчують загрозу з боку громадян РФ. Проте на відміну від цих варіантів ідентичності ставлення до української влади, росіян та іноземних громадян, які проживають в різних країнах світу та колишніх республіках Радянського Союзу, дещо різняться. Найбільше відчуває загрозу до цих груп респонденти, які не визначилися щодо своєї належності до професійної спільноти.

У випадку з росіянами, які живуть за межами РФ, є незрозумілим, чому вони несуть більшу загрозу, ніж громадяни РФ. Можливо такі росіяни є більшою загрозою, ніж громадяни РФ, через те, що ці респонденти не знають, яка може бути їхня справжня позиція стосовно України і як вони мають відповідно діяти. Так само сприймання іноземних громадян і громадян колишніх республік СРСР розцінюються цими респондентами як загроза, що наштовхує на думку, що будь-який громадянин іноземної держави, незалежно від його етнічного походження, несе загрозу для респондентів з невизначеною позицією щодо своєї професійної належності.

Східнослов'янська ідентичність має суттєві відмінності в твердженнях:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку української влади» (650,81; 677,75; 599,53; $p \leq 0,01$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян усередині українського суспільства» (624,58; 682,99; 619,59; $p \leq 0,05$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (598,61; 692,8; 636,86; $p \leq 0,01$) (див. Рис.8).

Респонденти зі східнослов'янською ідентичністю не вбачають загроз з боку української влади, всередині українського суспільства, що вказує на атмосферу безпеки в Україні навіть для респондентів, які пов'язують себе якимось чином з росіянами і білорусами, як братніми народами. Проте цікавим є те, що респонденти, які не визначилися щодо цієї ідентичності, відчувають найбільші загрози з боку української влади, громадян інших країн світу і всередині суспільства.

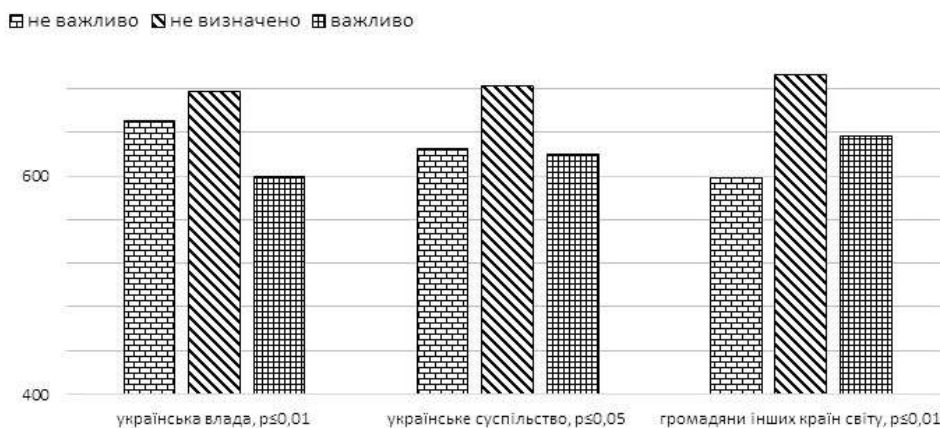

Рис. 8. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів східнослов'янської ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

У респондентів з різним ступенем належності до європейської спільноти проявилися відмінності в оцінці таких тверджень:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку мого оточення» (639,31; 696,71; 616,83; $p \leq 0,01$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку української влади» (669,95; 716,9; 600,46; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку росіян, які живуть в різних країнах» (531,92; 641,37; 669,63; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (547,39; 671,46; 655,45; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян РФ» (543,91; 620,4; 671,81; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (599,84; 697,24; 630,03; $p \leq 0,01$) (див. Рис.9).

Респонденти з вираженою європейською ідентичністю найменше відчувають загрози з боку власного оточення, української влади, а найбільше з боку росіян, які є громадянами як РФ, так і інших країн. Цілком зрозумілим є те, що росіяни стали не тільки загрозою для всього українського, але і для всього, що являє собою верховенство права і демократію, як цінностей, які відіграють важливу роль у розбудові Європейського Союзу. І респонденти, що мають сумніви щодо європейської ідентичності, найбільше

відчувають загрози з боку оточення, української влади, громадян колишніх республік СРСР та інших країн світу. Скоріш за все їхня соціальна невизначеність підвищує чутливість до різноманітних змін, змушує їх загострено реагувати на впливи інших представників спільнот як на загрози.

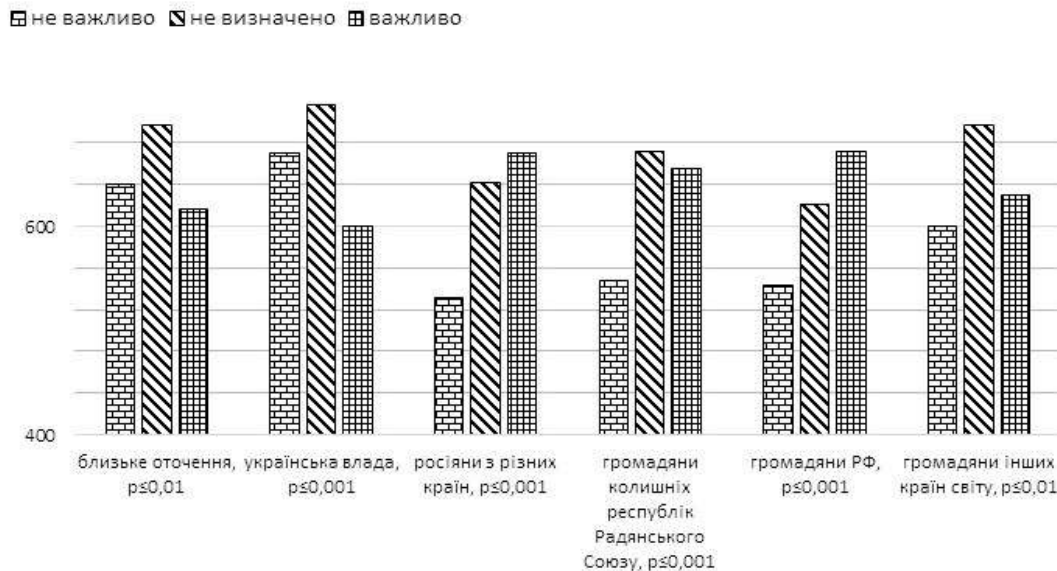

Рис. 9. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів європейської ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

І подібне ставлення до спільнот, як у випадку з європейською ідентичністю, було виявлено при оцінці респондентами, які по-різному визначили себе як людину світу:

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку української влади» (641,14; 705,62; 614,23; $p \leq 0,01$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку росіян, які живуть в різних країнах» (571,15; 654,6; 654,35; $p \leq 0,01$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (553,63; 688,66; 651,01; $p \leq 0,001$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян РФ» (580,72; 632,27; 657,24; $p \leq 0,01$);

«Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян інших країн світу» (585,02; 693,96; 638,04; $p \leq 0,01$) (див. Рис.10).

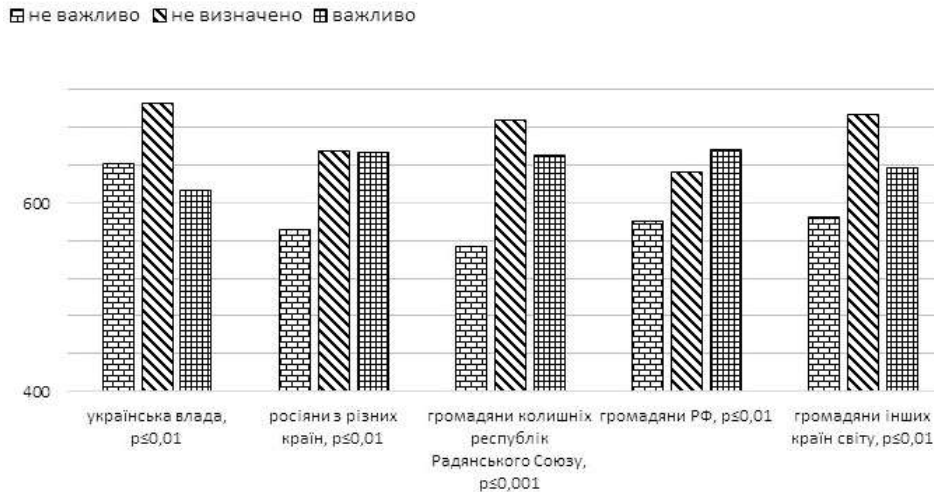

Рис. 10. Оцінка респондентами загроз залежно від проявів ідентичності «Людина світу» (Краскел-Волес, Rсер.)

Невизначена позиція щодо ідентичності «Людина світу» пов'язана із оцінкою загроз з боку української влади, громадян колишніх республік СРСР та інших країн світу. Для тих респондентів, хто визначив себе, як людина світу, найбільшу загрозу становлять росіяни, як громадяни РФ, так і інших країн світу. І ті, для кого неважливо є така ідентичність, найменше бачать загрози серед цих соціальних груп.

Наступним завданням ставилося з'ясувати, чи має значення прояв ідентичності у сприйманні загроз з боку різних соціальних груп залежно від того, як ці ідентичності між собою взаємодіють. Для цього було відібрано групи респондентів за найбільш вираженими видами ідентичності, де громадянська ідентичність окремо сполучалася з місцевою, європейською, східнослов'янською, що дало змогу утворити для аналізу чотири варіанти ідентичності: громадянська разом з місцевою (ГрМ), громадянська разом з європейською (ГрЕвр), громадянська разом з східнослов'янською (ГрСх) та негромадянська (НеГр).

Найбільш значущі відмінності проявилися в оцінці тверджень «Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку росіян, які живуть в різних країнах» (ГрМ = 229,61; ГрСх = 238,57; ГрЕвр = 257,39; НеГр = 171,64; $p \leq 0,001$), «Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян колишніх республік Радянського Союзу» (ГрМ = 236,28; ГрСх = 230,52; ГрЕвр = 242,71; НеГр = 174,41; $p \leq 0,001$), «Я відчуваю загрозу моїм переконанням і цінностям з боку громадян Російської Федерації» (ГрМ = 243,34;

ГрСх = 229,98; ГрЭвр = 238,99; НеГр = 168,77; $p \leq 0,001$) (див. Рис.11). Спільним в оцінці є те, що респонденти з вираженою громадянсько-європейською ідентичністю сприймають як найбільшу загрозу своїм переконанням і цінностям росіян, як громадян РФ, так і громадян інших країн світу. Це вказує на те, що європейська ідентичність несе протилежний зміст всьому російському, входить в суперечливі відносини з нею і змушена вибудовувати захист, щоб вберегти себе. Місцево-громадянська ідентичність виявилася навіть більш чутливою, ніж європейська, до загроз з боку громадян РФ, що може бути пов'язано не з потенційними загрозами, а реальними небезпеками, які вже відчули респонденти, коли значна частина громадян України змушена була покинути свої рідні місця через окупацію регулярними військами РФ. І респонденти зі слабо вираженою громадянською ідентичністю не вбачають серйозної загрози з боку росіян, як громадян РФ, так і громадян інших країн, що зайвий раз підтверджує, що дії держави-агресора спрямовано на руйнацію української держави і цим викликам можуть протистояти ті громадяни, які чітко відчувають свою належність до рідної країни, відчувають себе її невід'ємною частиною.

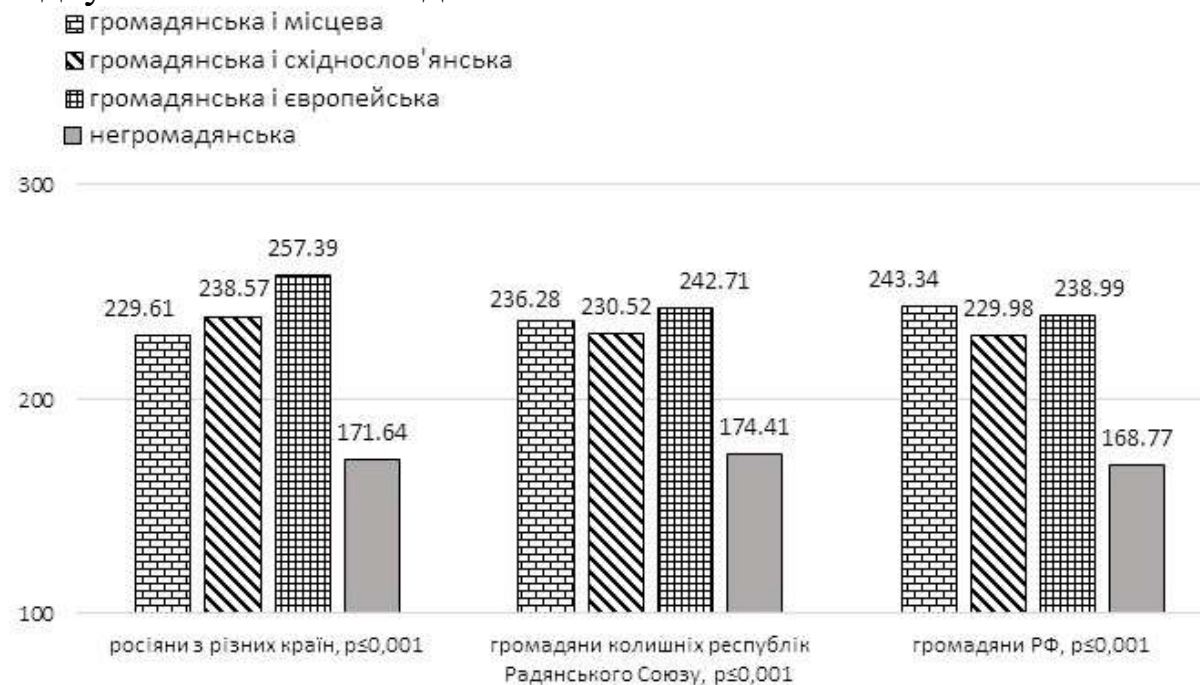

Рис. 11. Оцінка респондентами загроз залежно від видів ідентичності (Краскел-Волес, $R_{сер}$)

Ці варіанти ідентичностей було порівняно між собою за такими психологічними показниками: зміна переконань і цінностей, зростання усвідомленості у власній поведінці, зважання на інших в

момент небезпеки, збереження довіри до людей та надії, травматизація, почування себе жертвою обставин (див. Рис.12).

Твердження «Мої переконання й цінності в умовах війни змінилися» (ГрМ = 239,82; ГрСх = 242,56; ГрЭвр = 222,37; НеГр = 180,45; $p \leq 0,001$) відображає оцінку респондентом змін у власній сфері цінностей, що має важливе значення в адаптації людини до нових умов. Серед цих респондентів найвищі значення мають ті, хто чітко визначає свою належність до спільноти, що може характеризувати певну адаптивність у воєнний час. Але найбільші значення мають респонденти з вираженою громадянсько-місцевою ідентичністю та громадянсько-східнослов'янською ідентичністю, що вказує на сильний вплив воєнних подій на сприймання звичних речей, переосмислення цінностей, перегляд своїх переконань.

Респонденти, для яких не важливо себе відносити до громадян України, демонструють найменші зміни в ціннісній сфері. Така позиція може бути викликана або тим, що в них була сформована готовність до цих подій, або тим, що війна не є настільки чутливою темою, що кардинально впливає на їхнє особисте життя.

Твердження «Я став (-ла) більш свідомим (-мою) у власних діях та поведінці» (ГрМ = 233,87; ГрСх = 204,33; ГрЭвр = 223,08; НеГр = 193,71; $p \leq 0,05$) найбільш відгукнулося у респондентів з вираженою громадянсько-місцевою та громадянсько-європейською ідентичностями. Такі зміни в поведінці саме для цих респондентів говорить про те, що воєнні події запустили рефлексивні процеси і вони більш обдуманно стали сприймати ситуацію і оцінювати майбутні наслідки. Для респондентів зі слабо вираженою громадянською ідентичністю такі наслідки не мають великого значення, щоб більш свідомо ставитися до своєї поведінки.

Твердження «У разі небезпеки я, насамперед, думаю про інших, а не про себе» (ГрМ = 237,43; ГрСх = 220,5; ГрЭвр = 218,79; НеГр = 189,32; $p \leq 0,01$) відображає позицію респондентів в момент небезпеки, коли варто зробити вибір щодо допомоги собі або іншим. Найбільші значення проявилися у респондентів з громадянсько-місцевою ідентичністю, що показує певну залежність турботи про інших від належності до місцевої спільноти. Для респондентів з невизначеною позицією щодо громадянства низькі значення турботи

про інших вказують на егоїстичну позицію і неважливість бути частиною українського суспільства.

В оцінці твердження «Незважаючи на небезпеку я зберіг(-ла) довіру до людей» (ГрМ = 227,66; ГрСх = 233,54; ГрЭвр = 239,29; НеГр = 185,64; $p \leq 0,01$) для респондентів з громадянською ідентичністю показники виявилися майже однакові, тоді як для респондентів з низьким проявом громадянськості високий прояв недовіри, що говорить про важливість довіри в розбудові громадянського суспільства. В умовах підвищеної небезпеки відчуття належності до певної спільноти, а в даному випадку до українського суспільства, стає важливим чинникомгуртування подібних один до одного членів громади. Внутрішньоспільнотні зв'язки зміцнюються, зростає довіра до членів громади, поліпшується комунікація між ними, що сприяє вирішенню завдань, таких як захист своєї ідентичності, спільноти, способу життя тощо. А для громадян, які не відчують своєї причетності до української держави, небезпека руйнує соціальні зв'язки, ізолює цих громадян від решти суспільства, сіє в них недовіру. Збереження довіри є важливим елементом у побудові стосунків з іншими, отриманні з їхнього боку підтримки. Навіть якщо комунікація не відбуватиметься безпосередньо, а за допомогою ЗМК, але буде висвітлюватися позиція, яка поділяється і більшою частиною суспільства, і одним громадянином, відчуття належності цього громадянина та підтримки буде посилюватися.

Твердження «Події, що відбуваються, завдають мені психологічної травми» (ГрМ = 222,44; ГрСх = 191,52; ГрЭвр = 241,17; НеГр = 198,06; $p \leq 0,05$) найбільший відгук знайшло у респондентів з громадянсько-європейською ідентичністю та громадянсько-місцевою. Війна та її цілі несуть найбільш загрозливий характер для їхнього життя, ідентичності, цінностей та всього того, що асоціюється з українською громадянськістю. Війна як інструмент примусу для громадян України відмовитися від європейського курсу розвитку і посилення своєї країни в міжнародному світі, негативно сприймається громадянами з вираженою європейською і місцевою ідентичністю. Тоді як для респондентів зі східнослов'янською ідентичністю та слабо вираженою громадянськістю війна несе зовсім інше значення і не сприймається такою загрозливою для їхньої ідентичності. Відповідно такі події мають різне значення за ступенем травматизації.

Твердження «Я почуваюся жертвою обставин» (ГрМ = 196,38; ГрСх = 222,24; ГрЭвр = 209,74; НеГр = 240,76; $p \leq 0,05$) відображає ступінь контрольованості життєвих ситуацій та можливості впливати на їхній перебіг. Оцінка цього твердження в бік високих значень проявилася у респондентів зі слабо вираженою громадянською ідентичністю, а в бік низьких значень – у респондентів з громадянсько-місцевою і громадянсько-європейською ідентичністю. Ці результати свідчать про неспроможність громадян, які не відчують зв'язку із власною державою, бути суб'єктом у власному житті, втрату здатності впливати і відчуття безпорадності, що є одним з показників соціальної дезадаптації. У респондентів з вираженою громадянською ідентичністю, навпаки, зберігається суб'єктність щодо подій у їхньому житті і відчуття того, що вони можуть впливати на їхній перебіг.

Твердження «Попри спричинені війною небезпеки я зберігаю надію» (ГрМ = 237,71; ГрСх = 235,96; ГрЭвр = 247,13; НеГр = 169,14; $p \leq 0,001$) є показником оптимістичного бачення свого майбутнього. Найвищі значення виявилися у респондентів з громадянсько-європейською ідентичністю, що говорить про певну психологічну стійкість таких громадян до загроз і віру в те, що протидія цим загрозам в кінцевому випадку принесе винагороду у вигляді перемоги у війні, вступу до Євросоюзу, покращення життя тощо. Ідентифікація таких громадян з європейським є тим чинником, що підсилює надію на краще. Водночас найменші значення виявилися у респондентів, для яких належність до української держави не є важливою. Таке самовиключення із відносин з державою і суспільством позбавляє відчуття підтримки з боку всіх громадян як цілісної спільноти і така ізоляція викликає песимістичні настрої у вигляді зневіри, розчарувань, безнадії. Навіть ті респонденти з вираженою громадянською ідентичністю, але такі, що відчують зв'язок з східнослов'янським світом, мають набагато кращі показники, ніж у тих, хто не вважає за потрібне відносити себе до української держави.

Отже російська агресія значно вплинула на ідентичність українців на різних рівнях їхнього самовизначення. Росіяни як носії російських наративів, імперських міфів, антилюдської за своєю суттю ідеології, що є чужими для українців і входить в протиріччя з їхніми цінностями, сприймаються як загроза для громадян України, які визначили свою належність. Російська агресія зачепила

громадянську, етнонаціональну, місцеву, професійну, європейську ідентичності. На основі отриманих даних можна виділити такі соціально-психологічні зміни в поведінці громадян внаслідок впливу війни залежно від їхньої ідентичності.

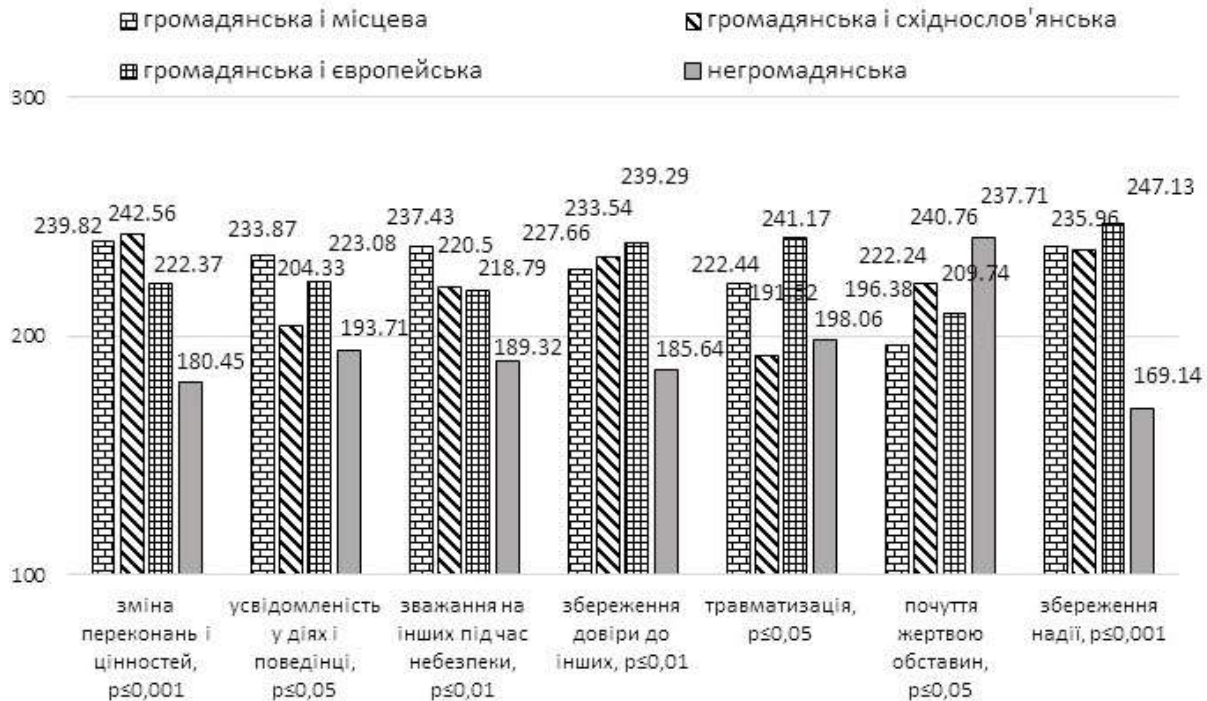

Рис. 12. Оцінка впливу війни на поведінку респондентів залежно від видів ідентичності (Краскел-Волес, Rсер.)

Респонденти з проявленою громадянсько-місцевою ідентичністю мають найбільш виражені значення серед інших респондентів з показників, що стосуються зміни переконань і цінностей, зростання усвідомленості у власній поведінці, зважання на інших в момент небезпеки, і найменші – з почування себе жертвою обставин. Такі зміни в поведінці респондентів свідчать про те, що хоча війна вплинула на життя таких громадян, проте в цій ситуації відбулася мобілізація ресурсів, щоб адаптуватися і подолати наслідки, із якими вони зіштовхнулися. Водночас суттєвим стимулом, щоб впоратися з ситуацією, для них є допомога іншим в момент небезпеки.

Проявлена громадянсько-східнослов'янська ідентичність виявилася пов'язаною із найбільшими значеннями показників зі зміни переконань і цінностей та збереження довіри до людей, а також з найменшими значеннями зі зростання усвідомленості у власній поведінці та травматизації. Такі показники характеризують цих громадян, як таких, що змогли адаптуватися до умов війни і зберегти стосунки з іншими, проте для них війна не стала настільки

травматичною, як для інших громадян, тому підхід до власної безпеки для них не зазнав суттєвих змін.

У теперішніх умовах респондентам з громадянсько-європейською ідентичністю воєнні дії завдали найбільшої травматизації серед усіх респондентів, проте не зважаючи на це, їм вдалося зберегти довіру до людей та надію на краще, не почувати себе жертвою обставин у цій ситуації, що говорить про достатню адаптованість до таких життєвих обставин, збереження контролю над власним життям.

І найбільш вразливою до війни виявилися респонденти зі слабо вираженою громадянською ідентичністю. Погіршення спостерігається в усіх показниках: у сфері стосунків проявилася втрата довіри до інших людей, в особистісній сфері – інертність щодо власних переконань і цінностей під впливом війни, брак рефлексії щодо власної поведінки в умовах небезпеки, посилення зневіри, почування себе жертвою обставин і втрата контролю за перебігом свого життя. Проте єдиним позитивним моментом є низькі показники з травматизації в теперішніх умовах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже на основі отриманих емпіричних матеріалів вдалося виділити соціально-психологічні зміни в поведінці громадян внаслідок впливу війни залежно від їхньої ідентичності. Найбільш стійкою до війни виявилася громадянсько-європейська ідентичність. Хоча опитані з такою ідентичністю зазнали найбільшої травматизації, проте вони змогли зберегти довіру до людей, контроль над власним життям та надію на краще, що характеризує високий рівень адаптованості до воєнних умов. Тоді як респонденти з низьким проявом громадянської ідентичності, хоча і мають низький рівень травматизації, проте у них спостерігається втрата довіри до інших людей, інертність щодо власних переконань і цінностей під впливом війни, брак рефлексії щодо власної поведінки в умовах небезпеки, посилення зневіри, почування себе жертвою обставин і втрата контролю за перебігом свого життя.

Література

1. Абрашкевичус, Г. О. (2012). Вплив соціокультурної взаємодії на проблеми ідентичності. *Таврійські студії. Культурологія*, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsk_2012_2_6
2. Бистрицький, Є. (2013). Ідентичність, спільнота і політичне судження. *Філософська думка*, 4, 41–61.

3. Бойко, С. Т. (2019). Психологічна безпека особистості в умовах розірваного інформаційного простору. *Психологія: теорія і практика*, 1 (3), 32-43.
4. Горностай, П. П. (2012). Колективна травма та групова ідентичність. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп*, 2, 89–95.
5. Зеленкевич, Л.П. (2019). Ідентичність в умовах об'єднаних громад. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 22(2), 5–15.
6. Кулалаєва, Н. В. (2015). Мінімізація інформаційних загроз людини засобами культури безпеки. *Збірник наукових праць Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*, 4, 27–30.
7. Кухарук, О. Ю. (2019). Суспільні трансформації та ідентичність українців у контексті теорії соціальної ідентичності. *Проблеми політичної психології*, 22 (1), 63–73.
8. Лукасевич О. А. (2020). Проблема формування ідентичності особистості: сучасний контекст. *Проблеми сучасної психології*, 1 (17), 45–51.
9. Набруско, І. Ю. (2012). Споживання як механізм конструювання ідентичності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 15, 6–12.
10. Римаренко, С. (2017). Глобалізація та криза ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 5–6 (91–92), 171–181.
11. Степико, М. Т. (2012). Українська ідентичність в умовах суспільно-політичних трансформацій. *Стратегічні пріоритети*, 4 (25), 5–13.
12. Хашиєва, Л. В. (2015). Глобалізація та ідентичність: взаємозв'язок глобального та локального. *Актуальні проблеми державного управління*, 2 (48), 38–44.
13. Яблонська, Т. М. (2010). Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, 38, 378–386.
14. Kulyk, V. (2016). National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War, *Europe-Asia Studies*, 68:4, 588-608, <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>
15. Onuch, O., Hale, H.E. & Sasse, G. (2018). Studying identity in Ukraine, *Post-Soviet Affairs*, 34:2-3, 79-83, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1451241>
16. Povrzanovic, M. (1997). "Identities in War", *Ethnologia Europaea*, 27 (2), 153-162. <https://doi.org/10.16995/ee.873>
17. Sasse, G. & Lackner, A. (2018). War and identity: the case of the Donbas in Ukraine, *Post-Soviet Affairs*, 34:2-3, 139-157, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1452209>
18. Wilson, A. (2023). Ukraine at war: Baseline identity and social construction. *Nations and Nationalism*, 1–10. <https://doi.org/10.1111/nana.12986>

References

1. Abrashkevichus, G. O. (2012). Vplyv sotsiokulturnoi vzaiemodii na problemy identychnosti [The Influence of Sociocultural Interaction on Identity Problems]. *Tavriiski studii. Kulturolohiia – Taurian studios. Culturology*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tsk_2012_2_6 [in Ukrainian].
2. Bystryts'kyi, E. (2013). Identychnist, spilnota i politychne sudzhennia [Identity, community and political judgement]. *Filosofska dumka – Philosophical Thought*, 4, 41–61. URL: <http://journal.philosophy.ua/article/nid6768> [in Ukrainian].
3. Boiko, S. T. (2019). Psykholohichna bezpeka osobystosti v umovakh rozirvanoho informatsiinoho prostoru [Psychological Personality Safety in the Conditions of the Broken Informational Space]. *Psykhologhiia: teoriia i praktyka – Psychology: Theory and Practice: Collection of Scientific Articles*, 1 (3), 32-43. [in Ukrainian].
4. Gornostai, P. P. (2012). Kolektyvna travma ta hrupova identychnist [Collective Trauma and Group Identity]. *Psychological Prospects Journal. Special issue: Actual problems of psychology of small, medium and large groups*, 2, 89–95. [in Ukrainian].

5. Zelenkevich, L.P. (2019). Identity in the conditions of the united communities. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani – Scientific and theoretical almanac Hrani*, 22 (2), 5–15. <https://doi.org/10.15421/171916> [in Ukrainian].
6. Kulalaieva, N. V. (2015). Minimizatsiia informatsiinykh zahroz liudyny zasobamy kultury bezpeky [Minimization of Information Threats to Human Security by Means of Culture]. *Zbirnyk naukovykh prats Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiedialnosti – Lviv State University of Life Safety: Collection of Scientific Articles*, 4, 27–30. [in Ukrainian].
7. Kukharuk, O. Y. (2019). Suspilni transformatsii ta identychnist ukraintsiv u konteksti teorii sotsialnoi identychnosti [Public Transformations and Ukrainians' Identity through Social Identification Theory]. *Problems of Political Psychology*, 22 (1), 63–73. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-34> [in Ukrainian].
8. Lukasevich, O. A. (2020). Problema formuvannia identychnosti osobystosti: suchasnyi kontekst [The Problem of Personality Identity Formation: Contemporary Context]. *Problems of Modern Psychology*, 1 (17), 45–51. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-4> [in Ukrainian].
9. Nabrusko, I. Y. (2012). Spozhyvannia yak mekhanizm konstruiuvannia identychnosti [Consumption as a Mechanism of Social Construction of Identity]. *Actual Problems of Sociology, Psychology, Pedagogy*, 15, 6–12. [in Ukrainian].
10. Rymarenko, S. (2017). Hlobalizatsiia ta kryza identychnosti [Globalization and Identity Crisis]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Proceedings of Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS Ukraine*, 5-6 (91–92), 171–181. [in Ukrainian].
11. Stepyko, M. T. (2012). Ukrainska identychnist v umovakh suspilno-politychnykh transformatsii [Ukrainian Identity in a Time of Socio-Political Transformation]. *Strategic Priorities*, 4 (25), 5–13. [in Ukrainian].
12. Khashiyeva, L. V. (2015). Hlobalizatsiia ta identychnist: vzaiemozv'iazok hlobalnoho ta lokalnoho [Globalization and Identity: Interrelation of Global and Local]. *Pressing problems of public administration*, 2 (48), 38–44. [in Ukrainian].
13. Yablonska, T. M. (2010). Identychnist yak predmet psykholohichnoho analizu [Identity as a subject of psychological analysis]. *Naukovi zapysky Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN – Scientific Proceedings of G.S. Kostiuk Institute of Psychology*, 38, 378–386. [in Ukrainian].
14. Kulyk, V. (2016). National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*, 68:4, 588-608. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>
15. Onuch, O., Hale, H.E. & Sasse, G. (2018). Studying identity in Ukraine, *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 79-83. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1451241>
16. Povrzanovic, M. (1997). “Identities in War”, *Ethnologia Europaea*, 27 (2), 153-162. <https://doi.org/10.16995/ee.873>
17. Sasse, G. & Lackner, A. (2018). War and identity: the case of the Donbas in Ukraine, *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 139-157, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1452209>
18. Wilson, A. (2023). Ukraine at war: Baseline identity and social construction. *Nations and Nationalism*, 1–10. <https://doi.org/10.1111/nana.12986>

Received: 15.04.2024

Accepted: 05.05.2024